

REVISTA ROMÂNĂ DE DREPT PRIVAT

Totul sub semnul discuției

1/2024

UNIVERSUL JURIDIC

Indexări internaționale: www.heinonline.org www.cceol.com www.ebscohost.com

www.indexcopernicus.com www.erihplus.com

I. CAPACITATEA JURIDICĂ

Valeriu Stoica – Principiul vaselor comunicante: RRDP și RRDJ, teoria și practica dreptului privat	15
Liviu Pop – Obligația sau răspunderea subsidiară pentru prejudiciul cauzat prin fapta ilicită săvârșită de o persoană lipsită de discernământ.....	16
Călina Jugastru – Persoană și lucru. Reflecții privind statutul juridic al animalului.....	37
Florin I. Mangu – Capacitatea delictuală – componentă a capacității juridice.....	79
Cătălin Lungănașu, Claudia Roșu – Capacitatea procesuală de folosință – „lebedă neagră” din acțiunea civilă?	124
Manuela Istrătoaie – Considerații privind capacitatea persoanei fizice de a încheia diferite contracte speciale	141
Carmen Tamara Ungureanu – Limitele capacității de a închiria locuințe în regim hotelier. Evoluții legislative naționale și europene.....	172
Anca-Costina Constantin-Gherghe – Considerații privind capacitatea de exercițiu a persoanei vulnerabile.....	188
Cristian Clipa, Florina Popa – Considerații cu privire la capacitatea subiecților de drept administrativ, din perspectiva dreptului substanțial și a dreptului procesual.....	207
Răzvan Scafeș – Aspecte privind capacitatea și răspunderea civilă a subiecților de drept public.....	260

II. VARIA

Bianca-Raluca Tulac – O privire de ansamblu asupra operațiunii de transport internațional multimodal de mărfuri.....	285
---	-----

III. TEMATICA NUMERELOR VIITOARE	300
---	-----

LIBRIS

We know
books

CAPACITATEA JURIDICĂ

Obligația sau răspunderea subsidiară pentru prejudiciul cauzat prin fapta ilicită săvârșită de o persoană lipsită de discernământ

Prof. univ. emerit dr. h. c. **LIVIU POP**

Facultatea de Drept, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca

Membru corespondent al Academiei Române

OBLIGATION OU RESPONSABILITÉ SUBSIDIARE POUR LES DOMMAGES CAUSÉS PAR UN ACTE ILLÉGAL COMMIS PAR UNE PERSONNE INCAPABLE DE DISCERNEMENT

RÉSUMÉ

L'étude est consacrée à la responsabilité ou à l'obligation de réparer le dommage causé à autrui lorsque l'auteur de l'acte illicite et préjudiciable est une personne incapable de discernement et que la réparation ne peut être obtenue, pour des raisons objectives, par la victime lésée auprès d'une autre personne, qui avait cette obligation en vertu de la loi, d'un contrat ou d'une décision de justice, telle que les parents, les tuteurs spéciaux etc. Or, dans un tel cas, la victime se trouve dans une situation défavorable et court le risque de ne pas pouvoir obtenir la réparation, même partielle, du préjudice qu'elle a injustement subi.

L'ancien code civil de 1865 ne contenait aucune disposition expresse sur la responsabilité délictuelle éventuelle et subsidiaire de l'auteur du délit qui n'était pas dans son état normal. Toutefois, dans la seconde moitié du siècle dernier, sur la base des règles du droit civil comparé, notre jurisprudence a admis, dans plusieurs solutions jurisprudentielles, pour des raisons d'équité, la possibilité d'une obligation subsidiaire de l'auteur, personne dépourvue de discernement, de réparer le dommage causé à autrui par un acte illicite, si et dans la mesure où sa situation financière le permet et justifie une telle solution. A cet égard, l'auteur invoque et analyse certaines solutions jurisprudentielles de notre jurisprudence de l'époque. En revanche, le nouveau Code civil, entré en vigueur le 1er octobre 2011, réglemente expressément, à l'article 1.368, cette hypothèse particulière de responsabilité du fait personnel, sous le titre marginal «Obligation subsidiaire d'indemniser la victime». En analysant les dispositions de ces textes juridiques, l'auteur s'interroge sur les conditions particulières qui doivent être réunies pour que l'auteur, personne dépourvue de discernement, soit tenu de réparer le dommage qu'il a causé à la victime par un acte illicite. Ces conditions sont les suivantes: a) l'auteur du dommage est une personne dépourvue de discernement et, en principe, non responsable pénalement; b) la responsabilité de la personne qui avait ou aurait pu avoir, selon la loi, le devoir de surveiller l'auteur de l'acte illicite et dommageable ne peut être engagée.

En ce qui concerne la nature juridique de cette obligation d'indemniser la victime, l'auteur de l'étude, citant des arguments convaincants, considère qu'il s'agit d'une obligation de responsabilité délictuelle; par conséquent, il considère qu'il s'agit d'une variante spéciale et dérogatoire de la responsabilité du fait d'autrui. En ce qui concerne son fondement éthico-philosophique, il estime que nous sommes en présence d'une responsabilité délictuelle objective pour son propre acte, sans condition de faute de l'auteur, fondée et expliquée sur le principe de l'équité et de la justice commutative.

L'étude se termine par une analyse de l'impact que les dispositions de l'article 1.368 du Code civil peuvent avoir sur la solution à suivre dans le cas où la victime – personne dépourvue de discernement – a subi un préjudice à la production duquel elle a contribué

par son propre fait, conjointement ou non avec le fait illicite d'une ou plusieurs autres personnes.

Mots-clés: *responsabilité civile subsidiaire; obligation subsidiaire; victime; personne dépourvue de discernement; tutelle spéciale; conseil juridique; indemnisation; idée d'équité; justice commutative; socialisation des risques.*

LIABILITY OR VICARIOUS LIABILITY FOR DAMAGE CAUSED BY AN UNLAWFUL ACT COMMITTED BY A MENTALLY INCOMPETENT PERSON

ABSTRACT

The study is devoted to the liability or the obligation to compensate for the damage caused to another person when the perpetrator of the wrongful and injurious act is a mentally incompetent person, and the compensation cannot be obtained, for objective reasons, by the injured victim from another person, who had this obligation by law, contract or court decision, such as parents, special guardians, etc. However, in such a case, the victim is in an unfavourable situation and runs the risk of not being able to obtain compensation, even in part, for the damage he has unjustly suffered.

The old Civil Code of 1865 did not contain any express provision on the possible and possible subsidiary tort liability of the tortfeasor who was a mentally incompetent person. However, in the second half of the last century, based on the regulations of comparative civil law, our jurisprudence, in several case law solutions, for reasons of fairness, has admitted the possibility of a subsidiary obligation of the perpetrator, a mentally incompetent person, to compensate the damage wrongfully caused to another by a wrongful act, if and to the extent that his financial situation allows and justifies such a solution. In this respect, the author invokes and analyses some case law solutions of our jurisprudence at that time. On the other hand, the new Civil Code, which entered into force on 1 October 2011, in Article 1.368, expressly regulates this special hypothesis of liability for one's own act, under the marginal heading "Subsidiary obligation to compensate the victim". In analysing the provisions of those legal texts, the author questions the special conditions which must be met in order for the perpetrator, a mentally incompetent person, to be required to make reparation for the damage which he has caused to the victim by an unlawful act. These conditions are: a) the perpetrator of the damage is a mentally incompetent person: and, as a rule, not criminally liable; b) the liability of the person who was or could have been required by law to supervise the perpetrator of the unlawful and harmful act cannot be incurred.

As regards the legal nature of this obligation to compensate the victim, the author of the study, citing convincing arguments, considers that it is an obligation of civil liability in tort; consequently, he considers that it is a special and derogatory variant of liability for one's own act. As regards its ethical-philosophical basis, in his opinion, we are in the presence of an objective tort liability for one's own act, without the condition of fault of the perpetrator, based and explained on the principle of equity and commutative justice.

The study concludes with an analysis of the impact that the provisions of Article 1.368 of the Civil Code may have on the solution to be followed in cases where the victim – a mentally incompetent person – has suffered an injury to the production of which he has contributed through his own act, in conjunction or together with the wrongful act of another person or persons.

Keywords: *subsidiary tort liability; subsidiary obligation; victim; person without discernment; special guardianship; legal advice; compensation; idea of equity; commutative justice; socialisation of risks.*

1. Noțiunea de răspundere civilă subsidiară¹

În contextul analizei răspunderii civile, sintagma „răspunderea subsidiară” sugerează ideea existenței unei obligații de reparare a unui prejudiciu injust suferit de către o altă persoană, obligație care devine efectivă sau, altfel spus, este „activată” numai în condițiile în care, din anumite motive, prevăzute expres de lege, reparația la care are dreptul victima nu poate fi obținută de la o persoană care este sau, după caz, ar fi, de regulă, îndatorată în primul rând să o acorde. Așadar, atunci când este vorba de o răspundere subsidiară, este întotdeauna necesar ca, pe primul plan, legea să prevadă angajarea răspunderii altei persoane decât cea obligată în subsidiar la repararea unui prejudiciu cauzat în anumite condiții, bine și precis stabilite. De aici rezultă că, în cazul în care se poate angaja răspunderea celui obligat în primul rând la repararea prejudiciului, răspunderea față de victimă a celui chemat de lege, în subsidiar, în același scop este în întregime înlăturată.

Vechiul Cod civil român nu cuprindea nicio prevedere expresă referitoare la vreo ipoteză în care să fie posibilă angajarea răspunderii delictuale subsidiare. Cu toate acestea, în literatura de specialitate, noțiunea a fost folosită pentru a exprima raportul dintre răspunderea părinților pentru prejudiciile cauzate de copiii lor minori (art. 1000 alin. 2 C. civ. din 1864) și răspunderea cadrelor didactice și meseriașilor pentru prejudiciile cauzate terților de elevi și ucenici (art. 1000 alin. 4 C. civ. din 1864). Problema se pune atunci când un minor, având calitatea de elev sau de ucenic, săvârșea o faptă prin care cauza un prejudiciu unei terțe persoane în timp ce se afla sau trebuia să se afle sub supravegherea cadrului didactic ori a meseriașului². Într-o astfel de situație, pe primul plan se afla sau trebuia să se afle răspunderea cadrului didactic ori, după caz, a meseriașului (art. 1000 alin. 4 C. civ. din 1864); totuși, în măsura în care acesta reușea să înlătore propria sa răspundere pentru neîndeplinirea obligației de supraveghere, se putea angaja răspunderea subsidiară a părinților pentru neîndeplinirea obligației de educare a copilului lor minor, pe temeiul art. 1000 alin. 2 C. civ. din 1864³. Prin urmare, s-a afirmat că răspunderea părinților „nu este înlăturată definitiv și irevocabil prin simplul fapt că elevul sau ucenicul se află temporar sub supravegherea profesorului sau meșteșugarului. Virtual, subiacent și ca fond general, ea continuă să existe chiar pentru perioada de timp în care minorul se afla sub acea supraveghere”⁴.

De asemenea, subliniem că în spațiul literaturii noastre de specialitate s-a considerat și se consideră și în prezent că prin art. 30 al Legii nr. 22/1969 privind angajarea

¹ A se vedea: L. Pop, *Reglementarea răspunderii subsidiare în proiectul noului Cod civil*, în *Dreptul* nr. 10/2007, pp. 22-25; *idem*, *Tratat de drept civil. Obligațiile*, vol. III, *Raporturile obligatorii extracontractuale*, Ed. Universul Juridic, București, 2020, pp. 314-332. Prin termenul „subsidiar” ori „subsidiară” se înțelege: care se adaugă, ca element secundar, la argumentele pentru susținerea unui raționament, a unei teorii etc.; complementar, auxiliar, secundar; în subsidiar, în al doilea rând, pe lângă acesta sau aceasta, pe deasupra. De asemenea, termenul „subsidiaritate” desemnează și așa-zisul principiu al subsidiarității, care limitează puterile Uniunii Europene în raport cu puterile statelor membre (*Noul dicționar universal al limbii române*, Ed. Litera Internațional, București, Chișinău, 2006, p. 1419).

² A se vedea: C. Stătescu, *Răspunderea civilă delictuală pentru fapta altei persoane*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, pp. 67-68; L. Pop, *Drept civil. Teoria generală a obligațiilor*, Ed. Lumina Lex, București, 1998, pp. 261-262.

³ A se vedea C. Stătescu, *op. cit.*, p. 67.

⁴ *Ibidem*, p. 68.

gestionarilor, constituirea de garanții și răspunderea în legătură cu gestionarea bunurilor agenților economici, autorităților sau instituțiilor publice⁵, aflată și astăzi în vigoare, a fost instituită răspunderea subsidiară, în limita valorii pagubei care a rămas neacoperită de autorul său direct, din momentul insolvenței acestuia, în sarcina anumitor persoane, care s-au făcut vinovate de anumite fapte, cum este neluarea măsurilor necesare pentru stabilirea și acoperirea pagubelor în gestiune. Noul nostru Cod civil reglementează răspunderea subsidiară în art. 1.368, cu denumirea marginală „*Obligația subsidiară de indemnizare a victimei*”. Credem că cele două sintagme sunt sinonime și desemnează aceeași noțiune. Textul acestui articol este așezat, structural, în secțiunea în care este reglementată răspunderea civilă pentru fapta proprie, într-o formulare nu prea reușită, după cum urmează: „(1) Lipsa discernământului nu îl scutește pe autorul prejudiciului de plata unei indemnizații către victimă ori de câte ori nu poate fi angajată răspunderea persoanei care avea, potrivit legii, îndatorirea de a-l supraveghea. (2) Indemnizația va fi stabilită într-un quantum echitabil, ținându-se seama de starea patrimonială a părților”. Așadar, se are în vedere, în principal, ipoteza în care prejudiciul este cauzat de către un minor care în momentul săvârșirii faptei prejudiciabile este lipsit de discernământ, respectiv un minor care nu a împlinit vârsta de 14 ani sau, după caz, o altă persoană care beneficiază de consiliere judiciară sau tutelă specială. Nefiind în măsură să înțeleagă semnificația și să prevadă urmările faptelor sale și nici să-și controleze comportamentul, autorul faptei prejudiciabile, potrivit art. 1.366 C. civ., în principiu, nu poate fi obligat să răspundă în condițiile art. 1.357 C. civ., condiții printre care, în mod necesar, este inclusă și vinovăția făptuitorului.

În cele ce urmează, vom încerca să analizăm soluția la care s-au oprit redactorii art. 1.368 C. civ., precum și oportunitatea reglementării exprese a răspunderii subsidiare, ținând cont și de unele antecedente existente în jurisprudența noastră în acest domeniu sub imperiul vechiului Cod civil, precum și de anumite reglementări din dreptul civil comparat. De asemenea, deși textul legal în discuție are în vedere doar situația minorului și a persoanelor, de regulă, majore care beneficiază de consiliere judiciară sau tutelă specială în condițiile și cazurile prevăzute de art. 164-177 C. civ., conținutul său poate influența și soluția la care s-ar putea ajunge atunci când o persoană din această categorie este ea însăși victimă, suferind un prejudiciu la producerea căruia însă a contribuit prin fapta sa, alături de fapta altuia.

2. Tendințe doctrinare și soluții jurisprudențiale în perioada anterioară intrării în vigoare a noului Cod civil

Pentru o cât mai clară examinare a textului art. 1.368 din noul Cod civil, credem că este utilă, în prealabil, prezentarea tendințelor înregistrate în spațiul doctrinar, precum și a orientărilor jurisprudenței privitoare la existența și angajarea răspunderii delictuale subsidiare sub imperiul vechilor reglementări.

Teza neresponsabilității persoanei lipsite de discernământ a fost și este și astăzi dominantă în literatura de specialitate⁶. Cu toate acestea, la sfârșitul primului pătrar al

⁵ Publicată în B. Of. nr. 132 din 18 noiembrie 1969, modificată prin Legea nr. 54/1994, publicată în M. Of. nr. 181 din 15 iulie 1994.

⁶ Selectiv, a se vedea: M. Eliescu, *Răspunderea civilă delictuală*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1972, p. 17; I. Albu, *Drept civil. Introducere în studiul obligațiilor*,

secolului trecut, s-a exprimat și părerea potrivit căreia persoana lipsită de discernământ ar trebui să fie obligată totuși, în anumite situații, la repararea prejudiciilor cauzate prin faptele sale. Astfel, criticând includerea elementului imputabilității în conținutul noțiunii de culpă, s-a arătat că această concepție „care nu pare a fi cea a legiuitorului, s-a dovedit insuficientă pentru a satisface trebuințele vieții sociale”⁷. De aceea, a fost propusă adoptarea tezei culpei sociale, obiective, sau a culpei în abstracto. În acest sens, s-a precizat că stabilirea culpei ar fi necesar să se facă după un criteriu care este „nu atât moral, după starea subiectivă de conștiință a autorului atitudinii dăunătoare, decât propriu-zis social, după normalitatea obiectivă a atitudinii, judecată după cerințele vieții sociale”⁸. În aceste condiții, culpa ar exista în toate cazurile în care „atitudinea dăunătoare a cuiva prezintă în sine însăși chiar neatârnat de starea de conștiință a autorului, un caracter de anomalie cu privire la manifestările cele mai statornice ale vieții sociale”⁹. Pe această linie de gândire, în urmă cu un secol, acest prestigios autor întrezărea posibilitatea existenței unei răspunderi bazate pe motive de normalitate, în special în cazul în care „paguba a fost cauzată unei victime nevoiașe prin fapta unui iresponsabil avut”¹⁰. Și mai mult, într-o opinie chiar mai tranșantă, aproximativ în aceeași perioadă, s-a susținut de către un alt autor că greșeala nu trebuie considerată un element indispensabil al răspunderii civile; ceea ce angajează răspunderea este un fapt sau un raport de cauzalitate, și nicidecum culpa¹¹. Așa se face că obligația de reparare a prejudiciului în sarcina persoanei lipsite de discernământ, care l-a cauzat prin fapta sa, nu-și are sursa în ideea de responsabilitate, ci în ideea de garanție¹². Or, ancorarea și condiționarea obligației de reparare exclusiv pe teren subiectiv și moral au drept consecință faptul că se scapă din vedere că această obligație trebuie privită, în primul rând, din perspectiva victimei, a celui păgubit, și nicidecum în funcție doar de autorul prejudiciului.

În ceea ce privește jurisprudența, până la începutul deceniului al VIII-lea al secolului trecut, instanțele noastre de judecată s-au situat constant pe poziția că răspunderea pentru fapta proprie a persoanelor lipsite de discernământ nu putea fi angajată în condițiile art. 998-999 C. civ. din 1864, care defineau delictul și cvasidelictul, adică fapta săvârșită cu intenție și cea săvârșită prin imprudență sau neglijență. Această stare de lucruri nu însemna că victimele faptelor prejudiciabile săvârșite de asemenea persoane au rămas să suporte întotdeauna singure povara păgubirii; dimpotrivă, ele au avut posibilitatea legală să obțină repararea prejudiciilor de la alte persoane pe temeiul art. 1000 alin. 2 și 4 C. civ. din 1864, texte prin care era instituită răspunderea părinților pentru prejudiciile cauzate prin faptele săvârșite de copiii lor minori¹³, precum și răspunderea

Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1983, p. 183; L. Pop, *Drept civil. Teoria generală a obligațiilor*, 1998, op. cit., p. 230; C. Stătescu, *Fapta ilicită cauzatoare de prejudicii ca izvor de obligații*, în C. Stătescu, C. Bîrsan, „Drept civil. Teoria generală a obligațiilor”, ed. a IX-a, revizuită și adăugită, Ed. Hamangiu, București, 2008, p. 182 și urm.

⁷ M.B. Cantacuzino, *Elementele dreptului civil*, Tipografia Carol Göbl S.A., București, 1925, p. 431.

⁸ *Ibidem*, p. 432.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 433.

¹¹ A se vedea G. Plastara, *Curs de drept civil român*, vol. IV, Ed. Cartea Românească, București, 1925, p. 219.

¹² *Ibidem*, p. 220.

¹³ A se vedea C. Stătescu, *Răspunderea civilă delictuală pentru fapta altei persoane*, op. cit., pp. 24-64.

cadrelor didactice și a meseriașilor pentru prejudiciile cauzate terților de elevii și ucenicii minori aflați sub supravegherea lor¹⁴.

Numai că, după cum se cunoaște, victima faptei ilicite, uneori, se poate însă afla într-o situație deosebit de precară, atunci când făptuitorul este o persoană lipsită de discernământ și nu sunt întrunite condițiile ca o altă persoană să răspundă de prejudiciul care i-a fost cauzat ori reparația nu poate fi obținută, din motive obiective, de la o altă persoană, chiar dacă obligația s-a născut și există în sarcina sa¹⁵. Într-o atare ipoteză, victima, deși inocentă, se află într-o postură total nefavorabilă, riscând să nu poată obține repararea nici măcar în parte a prejudiciului injust suferit.

Confruntată cu situații de acest fel, începând cu anul 1972, jurisprudența fostei instanțe supreme a cunoscut o adevărată cotitură¹⁶. Astfel, într-o ipoteză, pârâțul, un minor fără discernământ, lipsit fiind de părinți, precum și de alți ocrotitori legali, a incendiat o suprafață de pădure, cauzând o pagubă considerabilă avutului public. Instanța supremă din acea vreme, deși a recunoscut că, în principiu, numai faptele omului săvârșite din culpă pot angaja răspunderea proprie pentru prejudiciul cauzat, în cazul din speță, a apreciat că „ar fi contrar echității și regulilor de conviețuire socială ca victima să suporte singură paguba, iar autorul acesteia să nu fie măcar în parte obligat la repararea ei, ținându-se seama desigur de situația patrimonială a părților din proces. Este necesar deci ca, în speță, instanța de fond să verifice întinderea patrimoniului pârâțului, ce venituri realizează și ținând seama de acestea ca și de cele necesare traiului său și eventual de cele necesare persoanelor față de care este obligat la întreținere, să aprecieze în ce măsură ar putea repara paguba”¹⁷.

Această soluție nu a rămas singulară. Dimpotrivă, ea a fost urmată și de alte hotărâri de speță pronunțate de fosta instanță supremă¹⁸ ori de instanțele de judecată inferioare¹⁹. Așa, de pildă, aceleași considerente au fost invocate mai târziu în soluționarea altei cauze; de această dată, litigiul a avut ca obiect acordarea de despăgubiri unei persoane fizice a cărei integritate corporală a fost vătămată prin fapta ilicită săvârșită de un autor, persoană lipsită de discernământ. Deși s-a recunoscut, din nou, că vinovăția sau culpa este o condiție esențială și necesară în vederea angajării răspunderii autorului pentru pagubele cauzate altora prin fapte ilicite, s-a statuat că totuși, în cazuri de acest fel: „considerente de echitate impun obligarea (autorului – persoană lipsită de discernământ – p.n., L.P.) la despăgubiri pentru repararea pagubei, cel puțin parțial, în raport cu posibilitățile sale materiale, fiind împotriva principiului echității ca victima faptei ilicite... să suporte integral paguba ce i s-a produs”; în acest scop, s-a apreciat în

¹⁴ *Ibidem*, pp. 96-109.

¹⁵ A se vedea L. Pop, *op. cit.*, p. 232.

¹⁶ A se vedea: G. Chivu, *Echitatea socialistă ca fundament al unor soluții create pronunțate de instanțele judecătorești în materie civilă*, în „Contribuția practicii judecătorești la dezvoltarea principiilor dreptului civil român”, vol. II, coord. A. Ionașcu, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1978, pp. 30-31; I. Turcu, *Tendențe noi ale practicii judiciare în legătură cu fundamentarea răspunderii civile fără culpă a persoanei lipsite de discernământ*, în RRD nr. 2/1980, p. 29; L. Pop, *On the Interpretation and Enforcement by the Courts of Justice of the Civil Law Provisions in Accord with the Socialist Equity Standards*, în SUBB nr. 2/1988, pp. 30-31.

¹⁷ T. Suprem, s. civ., dec. nr. 175/1972, în CD 1972, pp. 151-153.

¹⁸ T. Suprem, s. pen., dec. nr. 2083 din 10 septembrie 1975 (nepublicată).

¹⁹ Jud. Cluj-Napoca, sent. civ. nr. 2713 din 27 iulie 1976 și nr. 2885 din 3 august 1976 (nepublicate), citate după I. Turcu, *op. cit.*, p. 30, nota de trimitere nr. 7; a se vedea, în același sens, TMB, s. a II-a civ., dec. nr. 1900/1985, în RRD nr. 1/1986, p. 70.

continuare că trebuie verificată „*situația patrimonială a părâtului, veniturile de care acesta dispune, nevoile de întreținere, stabilind, în funcție de aceste elemente, obligația de reparare, după caz, în totalitate sau parțială, a prejudiciului suferit de reclamantă*”²⁰.

Așadar, încă din regimul trecut poate fi reținut faptul că practica judiciară a admis, exclusiv pe motive de echitate, posibilitatea obligării în mod direct și nemijlocit, dar numai în al doilea rând, adică în subsidiar, a persoanei lipsite de discernământ la repararea pagubei cauzate altuia prin fapta sa ilicită, în cazul și în limita în care starea patrimonială îi permite și justifică o atare soluție. Această orientare a jurisprudenței credem că a fost determinată și de împrejurarea că, în art. 345 din Proiectul Codului civil elaborat, în principal, de marele doctrinar și legislator care a fost Mihail Eliescu, definitivat în anul 1971, ulterior abandonat, se preconiza reglementarea expresă a posibilității obligării subsidiare a autorului faptei păgubitoare, săvârșită în absența totală și neimputabilă a discernământului, la repararea prejudiciului cauzat, în cazul în care nicio altă persoană nu avea îndatorirea legală de a-l supraveghea ori atunci când despăgubirea nu ar fi putut fi obținută de la cel obligat să-l supravegheze, „*dacă, ținându-se seama de împrejurări, ar fi contrar regulilor de conviețuire socială ca păgubitul să suporte singur paguba*”. Deși acest proiect de Cod civil nu a mai fost adoptat, ideea consacării „*de lege ferenda*” a acestei soluții a continuat să fie susținută de unii autori din literatura de specialitate²¹. De altfel, până la urmă, ea și-a găsit rezolvarea, ce-i drept, numai în parte, în textul art. 1.368 din noul Cod civil.

Din cele arătate rezultă cu claritate că jurisprudența noastră, însoțită și susținută de o parte semnificativă a doctrinei de specialitate, a creat pe cale pretoriană un nou caz de răspundere civilă obiectivă, chiar dacă vechiul Cod civil nu conținea nicio dispoziție în acest sens care să constituie temeiul său legal de necontestat. Totuși, în timp ce toate celelalte ipoteze de răspundere civilă delictuală obiectivă au avut ca fundament ideea de garanție, întemeiată pe riscul de activitate²², răspunderea fără culpă pentru fapta proprie a persoanelor lipsite de discernământ a fost explicată și fundamentată pe ideea sau principiul echității²³ și al justiției comutative.

Acestea au fost, în sinteză, antecedentele doctrinare și jurisprudențiale care explică faptul că redactorii textelor noului Cod civil au apreciat că este necesar ca în art. 1.368 să prevadă posibilitatea angajării, în anumite condiții, a răspunderii delictuale subsidiare pentru fapta proprie în sarcina minorilor, precum și a altor persoane lipsite de discernământ, sub denumirea de „*obligație subsidiară de indemnizare a victimei*”.

²⁰ T. Suprem, s. civ., dec. nr. 1033/1987, în RRD nr. 3/1988, p. 68.

²¹ A se vedea: I. Turcu, *op. cit.*, p. 32; L. Pop, *op. cit.*, p. 31; C. Stătescu, *Fapta ilicită cauzatoare de prejudicii ca izvor de obligații*, *op. cit.*, pp. 183-184; R. Petrescu, *Răspunderea fără culpă în lumina unor propuneri din Proiectul Codului civil*, în RRD nr. 4/1973, pp. 42-51.

²² Pentru analiza ipotezelor de răspundere civilă delictuală obiectivă și fundamentarea lor în afara ideii de culpă, a se vedea: M. Eliescu, *op. cit.*, pp. 248-417; C. Stătescu, *op. cit.*, p. 225, pp. 245-246, pp. 248-249, pp. 263-265; L. Pop, *Drept civil. Teoria generală a obligațiilor*, lucrare citată, pp. 190-191, pp. 276-278, pp. 299-302, pp. 305-306, p. 309, p. 312, p. 319.

²³ În sens semantic, prin echitate se înțelege: dreptate, nepărtinire, cinste, echilibru, proporționalitate, just, întemeiat pe adevăr. În sens juridic, echitatea este un principiu pe care se întemeiază întreaga reglementare a relațiilor dintre oameni, în spiritul dreptății, egalității, echilibrului și justiției; în același timp, este un criteriu de interpretare și aplicare a normelor juridice și de evaluare a conduitei partenerilor contractuali (a se vedea M.N. Costin, M.C. Costin, *Dicționar de drept civil*, vol. II, D-K, Ed. Lumina Lex, București, 1999, p. 228).

3. Aspecte de drept comparat²⁴

Analiza soluției pentru care s-a optat în textul art. 1.368 C. civ. poate fi desfășurată numai dacă vom cerceta și reglementările existente în această materie în dreptul civil al altor state europene. Mai mult decât atât, recursul la dreptul comparat se impune de la sine și cu evidentă necesitate. La o primă vedere, putem formula o constatare certă: majoritatea legislațiilor se pare că au consacrat „de lege lata” soluția conform căreia se recunoaște victimei dreptul de a cere și primi reparația de la autorul faptei ilicite și prejudiciabile, persoană lipsită de discernământ, desigur, în măsura în care se constată că sunt îndeplinite anumite condiții.

Potrivit Codului civil spaniol, răspunderea pentru prejudiciile cauzate prin faptele persoanelor lipsite de discernământ revine, în primul rând, celor care au obligația legală de a-i supraveghea; în cazul în care răspunderea acestora nu poate fi angajată, autorul este ținut să răspundă cu propriile bunuri pentru prejudiciul cauzat, având însă dreptul să rețină din acele bunuri ceea ce este necesar pentru întreținerea sa (art. 1902-1903 C. civ. spaniol)²⁵. De asemenea, art. 2047 C. civ. italian, după ce în primul alineat prevede că: „În cazul în care o pagubă este cauzată de o persoană incapabilă de a înțelege sau de a vrea, reparația este datorată de acela care este obligat să-l supravegheze pe incapabil, afară dacă nu dovedește că nu a avut posibilitatea de a împiedica producerea faptului”, în alineatul al doilea dispune: „În cazul în care victima nu a putut obține reparația de la acela care era ținut să-l supravegheze, judecătorul, în considerarea situației economice a părților, poate să-l oblige pe autorul pagubei la o indemnizație echitabilă”²⁶.

Codul federal elvețian al obligațiilor, în art. 54, conține următoarea dispoziție: „Dacă echitatea o impune, judecătorul poate condamna o persoană lipsită de discernământ la repararea totală sau parțială a pagubei pe care a cauzat-o”. Tot astfel, art. 829 C. civ. german (BGB) prevede: „Persoana care, într-unul dintre cazurile arătate la art. 823-826, prin aplicarea art. 827-828, nu este trasă la răspundere pentru paguba cauzată prin fapta sa, nu este mai puțin ținută la reparație, dacă dezdăunarea nu poate fi obținută de la o terță persoană răspunzătoare cu supravegherea acesteia și dacă circumstanțele echității o impun, în special ținând cont de situația părților, fără a i se putea pune în pericol traiul zilnic sau îndeplinirea obligațiilor de întreținere ce-i revin prin lege”.

Art. 1386 bis din Codul civil belgian, introdus prin Legea din 16 aprilie 1935, prevede: „Atunci când o persoană care se află în stare de demență sau într-o stare de grav dezechilibru mintal sau de debilitate mintală, care i-a provocat o incapacitate de control al acțiunilor sale, cauzează pagube altora, judecătorul poate s-o condamne la despăgubirea totală sau parțială la care aceasta ar fi putut fi obligată dacă ea ar fi avut controlul actelor sale. Judecătorul va statua potrivit echității, ținând cont de circumstanțe și de situația părților”²⁷.

În spațiul dreptului civil francez, o lungă perioadă de timp, până în deceniul al VII-lea din secolul trecut, problema răspunderii persoanelor lipsite de discernământ a

²⁴ A se vedea R. Petrescu, *op. cit.*, pp. 48-49.

²⁵ Pentru analiza acestei reglementări, a se vedea J.L. Lacruz Berdejo ș.a., *Elementos de derecho civil, II, Derecho de obligaciones. Contratos y cuasi-contratos. Delito y cuasidelito*, Dykinson, Madrid, 1999, pp. 524-525.

²⁶ A se vedea G. de Nova, *Codice civile e leggi collegate*, Zanichelli, Bologna, 1995, p. 298.

²⁷ Pentru doctrina belgiană, a se vedea R. Dekkers, *Précis de droit civil belge*, t. II, Etablissements Émile Bruylant, Bruxelles, 1955, p. 127.

suscitat dezbateri și vii controverse²⁸. Astfel, până la modificarea legislativă realizată prin Legea nr. 68-5 din 3 ianuarie 1968 cu privire la reforma dreptului incapacabililor majori, doctrina de drept civil a fost extrem de divizată în ceea ce privește soluția care ar fi trebuit adoptată și urmată de jurisprudență în legătură cu influența lipsei de discernământ a autorului de fapte ilicite și prejudiciabile asupra existenței și angajării răspunderii delictuale a acestuia; majoritatea autorilor au rămas fideli concepției clasice, care conferea culpei civile natura sa subiectivă și a cărei existență era condiționată și subordonată cerinței imputabilității morale reținute și dovedite în sarcina autorului faptei prejudiciabile; astfel, pe această bază, se respingea posibilitatea obligării unei persoane lipsite de discernământ la repararea prejudiciului cauzat altuia prin fapta sa ilicită. Nu este însă mai puțin adevărat că această poziție a fost totuși contestată de o parte a doctrinei, opinie care a devenit cu timpul din ce în ce mai influentă. Tot astfel, jurisprudența a statuat, în principiu, că absența discernământului este o cauză de neimputabilitate care exclude existența și angajarea răspunderii delictuale în sarcina autorilor de fapte prejudiciabile aflați într-o atare situație; cu toate acestea, s-a putut constata că, la început sporadic și apoi tot mai frecvent, s-au multiplicat cazurile de speță în care instanțele franceze au pronunțat hotărâri, cu diferite motivări, prin care, în anumite situații, au obligat unele persoane din această categorie să plătească despăgubiri victimelor pe care le-au prejudiciat prin faptele lor ilicite.

În ambianța acestor realități, prin legea arătată mai sus, în Codul civil francez a fost introdus art. 489-2, care, după renumerotarea din anul 2007, a devenit art. 414-3 C. civ. fr., în termenii căruia „*Acela care cauzează altuia un prejudiciu, fiind sub imperiul unei tulburări mintale, nu este mai puțin obligat la reparație*”. Interpretarea și aplicarea acestei reglementări au pus spre rezolvare probleme deosebite doctrinei și practicii judiciare²⁹. Interpretările au fost diferite: unele restrictive și altele extensive. Jurisprudența Curții de Casație nu s-a angajat nici de o parte și nici de cealaltă, preferând rezolvarea dificultăților de aplicare a textului legal pentru fiecare caz, privit în individualitatea sa, nefiind legată de vreun sistem de interpretare rigid. Fără a intra în detalii, este de reținut că, treptat, prin soluțiile jurisprudenței, comentate și argumentate suplimentar și de o parte a doctrinei juridice, s-a reușit să se stabilească domeniul său de aplicare, considerându-se că textul are în vedere toate persoanele – minore sau majore – cărora le lipsește discernământul. De asemenea, s-a reținut că art. 489-2, astăzi art. 414-3 C. civ. fr., nu a creat o nouă ipoteză de răspundere delictuală pentru fapta proprie; dimpotrivă, răspunderea oricărei persoane lipsite de discernământ se angajează în situațiile prevăzute de vechile art. 1382-1383 C. civ. fr.³⁰.

²⁸ Referitor la aceste controverse și la evoluția jurisprudenței, a se vedea G. Viney, P. Jourdain, *Traité de droit civil. Les conditions de la responsabilité*, LGDJ, Paris, 2006, pp. 595-599.

²⁹ A se vedea: Ph. Le Tourneau, *La responsabilité civile des personnes atteintes d'un trouble mental*, în *Jurisclasseur périodique*, 1971.I.2401; J.-J. Burst, *La réforme du droit des incapables majeurs et ses conséquences sur le droit de la responsabilité civile extra-contractuelle*, în *Jurisclasseur périodique*, 1970.I.2037; G. Viney, *Réflexions sur l'article 489-2 du Code civil*, în *RTD civ.*, 1970, p. 251; N. Gomma, *La réparation du préjudice causé par les malades mentaux*, în *RTD civ.*, 1971, p. 29; J. Massip, *La réforme du droit des incapables majeurs*, Defrénois, Paris, 1983; G. Viney, P. Jourdain, *op. cit.*, pp. 599-614.

³⁰ Pentru jurisprudența franceză, a se vedea: Ph. Le Tourneau, *Droit de la responsabilité et des contrats. Régimes d'indemnisation*, Dalloz, Paris, 2014-2015, pp. 578-580; G. Viney, P. Jourdain, *op. cit.*, pp. 602-614; Ph. Brun, *op. cit.*, pp. 178-181; M. Bacache-Gibeili, *Traité de droit civil*, t. V, *Les obligations. La responsabilité civile extracontractuelle*, Economica, Paris, 2007, pp. 154-160.

În final, este util să se rețină că, potrivit textului art. 414-3 C. civ. fr., răspunderea subsidiară a persoanelor lipsite de discernământ, din cauza minorității sau tulburărilor mintale permanente sau temporare, este o răspundere integrală pentru prejudiciul cauzat victimei. Nu este prevăzut niciun alt criteriu, cum este echitatea sau starea patrimonială a autorului faptei prejudiciabile ori a victimei, pentru stabilirea întinderii reparației la care acesta poate fi obligat. Prin urmare, operează principiul reparării integrale a prejudiciului.

4. Răspunderea pentru prejudiciul cauzat prin fapta proprie a persoanelor lipsite de discernământ în textele noului Cod civil³¹

După cum am arătat mai sus, o primă încercare de reglementare a acestei răspunderi a fost propusă în Proiectul Codului civil, elaborat și publicat în anul 1971. Din cauza marilor schimbări care au intervenit, între timp, în viața economică, socială și politică a societății românești, acest proiect a fost apoi abandonat. În schimb, ideea nu a fost abandonată; drept urmare, a fost găsită și formulată o propunere de rezolvare, în principiu, asemănătoare celei anterioare, în art. 1106 din Proiectul Codului civil român, publicat în anul 2004, cu denumirea marginală „Răspunderea subsidiară”, care, de altfel, așa cum se va putea constata, a oferit repere pentru redactarea ultimei variante a acestuia, care apoi a devenit noul Cod civil român, adoptat în anul 2009 și intrat în vigoare la 1 octombrie 2011. Astfel, conform aceluși text, răspunderea subsidiară se preconiza să fie aplicabilă în cazul în care „prejudiciul a fost cauzat de o persoană care, fiind lipsită de discernământ, nu este răspunzătoare, iar nimeni nu avea îndatorirea de a o supraveghea sau despăgubirea nu a putut fi obținută de la cel obligat să o supravegheze”; pe cale de consecință, în aceste condiții, „instanța judecătorească, ținând seama de starea patrimonială a părților, poate obliga pe autorul prejudiciului la o despăgubire echitabilă”. De aici s-a putut constata că se preconiza ca această răspundere să poată fi angajată, în condițiile arătate, în sarcina oricărei persoane care este lipsită de discernământ și cauzează altuia un prejudiciu printr-o faptă ilicită; prin urmare, nu se intenționa să fie circumscrisă doar la minorii care nu au împlinit vârsta de 14 ani și la interzișii judecătorești.

Reamintim că în noul Cod civil această răspundere este reglementată în art. 1.368, cu denumirea marginală „Obligația subsidiară de indemnizare a victimei”, în următoarea formulare: „(1) Lipsa discernământului nu îl scutește pe autorul prejudiciului de plata

³¹ Referitor la această răspundere, există câteva lucrări în doctrina noastră în care s-au făcut analize temeinice și cuprinzătoare, unele cu caracter de indiscutabilă originalitate. A se vedea: L. Pop, *Obligația subsidiară a persoanei lipsite de discernământ de a plăti o indemnizație victimei prejudiciate prin fapta sa ilicită*, în „Tratat elementar de drept civil. Obligațiile”, de L. Pop, I.F. Popa, St.I. Vidu, Ed. Universul Juridic, București, 2012, pp. 455-457; A. Tamba, *Fundamentul obligației de reparare a prejudiciului de către persoana lipsită de discernământ*, în *Dreptul* nr. 11/2011, p. 152 și urm.; S.V. Gherdan, *Răspunderea delictuală „subsidiară”*, în *PR* nr. 6/2012, pp. 1-40; L.R. Boilă, *Considerații referitoare la răspunderea delictuală a persoanei lipsite de discernământ reglementată prin art. 1368 din actualul Cod civil*, în *Dreptul* nr. 5/2014, pp. 87-110; Fl.I. Mangu, *Răspunderea civilă delictuală obiectivă*, Ed. Universul Juridic, București, 2015, pp. 252-268; L.R. Boilă, L.B. Luntraru, *Tratat de drept civil. Teoria generală a obligațiilor*, Ed. C.H. Beck, București, 2023, pp. 264-266.

unei indemnizații către victimă ori de câte ori nu poate fi angajată răspunderea persoanei care avea, potrivit legii, îndatorirea de a-l supraveghea. (2) Indemnizația va fi stabilită într-un quantum echitabil, ținându-se seama de starea patrimonială a părților”.

Din cuprinsul dispozițiilor legale ale art. 1.368 C. civ. rezultă cu claritate că, pentru obligarea autorului prejudiciului la plata unei așa-zise indemnizații echitabile, trebuie să fie întrunite două condiții speciale: a) în primul rând, prejudiciul să fie cauzat victimei de o persoană care, fiind lipsită de discernământ, în principiu, nu este răspunzătoare delictual; b) în al doilea rând, să nu poată fi angajată răspunderea persoanei care avea, potrivit legii, obligația de a-l supraveghea pe autorul faptei prejudiciabile³².

A. Prejudiciul să fie cauzat de o persoană lipsită de discernământ. Textul art. 1.368 C. civ. prevede lapidar, fără nicio altă precizare, că „[I]psa discernământului nu îl scutește pe autorul prejudiciului de plata unei indemnizații către victimă (...)”. Prin urmare, obligația subsidiară în discuție este prevăzută în sarcina persoanelor care sunt lipsite de discernământ la data cauzării prejudiciului suferit de victimă. Textul legal nu conține nicio altă precizare sau explicație. Prin urmare, se pune problema clarificării și circumscrierii noțiunii de persoană lipsită de discernământ. În acest scop, înainte de toate, este necesar să avem în vedere dispozițiile art. 1.366 C. civ., care se referă la răspunderea minorilor care nu au împlinit vârsta de 14 ani și a persoanelor care beneficiază de tutelă specială, precum și prevederea art. 1.367 C. civ., privitoare la răspunderea altor persoane lipsite de discernământ. Astfel, din modul în care este formulat, rezultă că textul art. 1.366 alin. (1) C. civ. instituie indirect o prezumție legală relativă, în sensul că minorii care nu au împlinit vârsta de 14 ani și persoanele care beneficiază de tutelă specială sunt prezumate de lege ca neavând discernământ; după cum se știe, prezumția este relativă, putând fi înlăturată, dacă se dovedește că totuși, la data săvârșirii faptei prejudiciabile, au avut discernământ. Această reglementare trebuie coroborată cu dispozițiile art. 1.372 C. civ., care prevede că, pentru fapta prejudiciabilă a minorului sau a unei persoane care beneficiază de consiliere judiciară sau tutelă specială, în principiu, răspunde persoana care, în temeiul legii, al unui contract ori al unei hotărâri judecătorești, are obligația să-l supravegheze. De aici rezultă că, în cazul în care nu poate fi angajată răspunderea persoanei care avea obligația de supraveghere, minorul sau persoana care beneficiază de consiliere judiciară ori se află sub tutelă specială, autor al prejudiciului, va putea fi ținut sau, după caz, ținută să răspundă în subsidiar față de victima păgubită. Prin urmare, înainte de oricine, din categoria persoanelor lipsite de discernământ, la care se referă art. 1.368 C. civ., fac parte minorii care nu au împlinit vârsta de 14 ani și persoanele care beneficiază de tutelă specială. Este de precizat că lipsa discernământului, în cazul minorilor, până la împlinirea vârstei de 14 ani, are ca motivare vârsta fragedă, stare care este absolut normală, iar în cel de-al doilea caz, are drept cauză deteriorarea totală sau, după caz, permanentă a facultăților mintale, fiind necesar să fie reprezentată în mod continuu în exercitarea drepturilor și libertăților sale³³.

În scopul determinării sferei persoanelor lipsite de discernământ la care se referă art. 1.368 C. civ., mai trebuie să avem în vedere, în al doilea rând, și reglementarea din art. 1.367 C. civ., cu denumirea marginală „Răspunderea altor persoane lipsite de

³² A se vedea: L. Pop, *Reglementarea răspunderii...*, op. cit., p. 33; L.R. Boilă, op. cit., pp. 101-108.

³³ A se vedea Ș. Diaconescu, P. Vasilescu, *Introducere în dreptul civil*, vol. I, Ed. Hamangiu, București, 2022, pp. 124-140.

„discernământ”. Conform dispoziției art. 1.367 alin. (1) C. civ., în principiu, nu răspunde persoana care a împlinit vârsta de 14 ani și nu a fost pusă sub tutelă specială, dacă dovedește că în momentul în care a săvârșit fapta păgubitoare era într-o stare, chiar vremelnică, de tulburare a minții, care a pus-o în situația de a nu-și putea da seama de urmările faptei sale. O precizare este însă necesară. Conform alin. (2) al aceluiași articol, este necesar ca „starea vremelnică de tulburare a minții” să nu fi fost provocată de către însuși autorul faptei, prin „beția produsă de alcool, de stupefiante sau de alte substanțe”; dacă acest lucru s-a întâmplat, autorul va răspunde delictual pentru propria faptă, în condițiile obișnuite prevăzute de art. 1.357 C. civ.

În legătură cu textul art. 1.367 alin. (1) C. civ., se pune problema stabilirii înțelesului expresiei „stare, chiar vremelnică, de tulburare a minții”. Fără îndoială că noțiunea acoperă bolile mintale, permanente sau temporare, precum și afecțiunile psihice pasagere care înlătură total capacitatea acelei persoane de a-și da seama de semnificația faptelor sale și posibilitatea ei de a-și impune să urmeze o conduită legală. Legat de această situație, în doctrina juridică și jurisprudența franceză s-a formulat și întrebarea dacă în sfera acestei noțiuni ar putea fi incluse și tulburările sau afecțiunile fizice care sunt la originea unei pierderi temporare de cunoștință³⁴. Au fost exprimate două opinii sau interpretări, una restrictivă și alta extensivă³⁵. Pentru partizanii unei interpretări stricte, restrictive, afecțiunile și maladiile fizice (crize cardiace, sincope, hemoragii cerebrale, epilepsii și altele) nu pot fi identificate cu o tulburare mintală și, prin urmare, trebuie excluse din câmpul de aplicare al art. 489-2 C. civ. fr. (în prezent, art. 414-3)³⁶. Dimpotrivă, în cea de a doua opinie, extensivă, s-a afirmat că, în primul rând, trebuie avute în vedere efectele, și nu cauzele lor, astfel încât sunt lipsite de importanță natura și originea tulburării mintale, atâta vreme cât, în momentul săvârșirii faptei care a cauzat prejudiciul, funcționarea normală a facultăților mintale a fost grav alterată³⁷. Deși jurisprudența este departe de a fi unitară, se pare că interpretarea restrictivă tinde să devină dominantă, considerându-se că afecțiunile fizice pot și trebuie să fie asimilate forței majore de origine internă, în sensul că își au etiologia în persoana autorului faptei sau în câmpul său de activitate³⁸. Legat de această calificare, reamintim faptul că, în dreptul civil francez contemporan, nu se face distincție între forța majoră și cazul fortuit. De aceea, toate împrejurările imprevizibile relativ și inevitabile, dacă își au originea sau etiologia în persoana sau câmpul de activitate al pârâtului, sunt considerate cazuri de forță majoră de origine internă³⁹.

În ceea ce privește dreptul nostru civil, credem că examinarea textului art. 1.367 C. civ. ne oferă argumente pentru a aprecia că tulburarea mintală, chiar vremelnică, care l-a pus pe autor în stare de neputință de a-și da seama de urmările faptei sale, face aplicabilă dispoziția art. 1.368 C. civ. Nu are importanță, de regulă, etiologia sau originea tulburării mintale; așadar, aceasta poate să fie urmarea unei afecțiuni fizice. De la această regulă există o excepție, prevăzută de art. 1.367 alin. (2) C. civ. ro.; astfel, atunci

³⁴ A se vedea G. Viney, P. Jourdain, *op. cit.*, pp. 606-607.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ A se vedea: N.M.K. Goma, *Théorie des sources de l'obligation*, LGDJ, Paris, 1968, p. 55; Ph. Le Tourneau, *Droit de la responsabilité des contrats. Régimes d'indemnisation*, Dalloz, Paris, 2014/2015, p. 32.

³⁷ A se vedea: N. Dejean de la Bâtie, *Note*, în *Jurisclasseur périodique* 1980.II.19340; J. Massip, *op. cit.*, pp. 191-195.

³⁸ A se vedea Cour de cassation, 2e chambre civile, 4 février 1981, în *Bull. civ. II*, nr. 21; RTD civ. 1982, p. 148, *observations* G. Durry.

³⁹ A se vedea G. Viney, P. Jourdain, *op. cit.*, pp. 264-282.